

Alszegehy Zoltán

A KEGYELEM TEOLÓGIÁI

I

„Menyi milosztben teremtüvé eleve miü isemüküt, Adámüt . . .”

A „halotti beszéd” szerzője nyilván jó magyarsággal akarta leírni az üdvtörténet háttérét, az emberiség boldog bölcsőjét. Mégis, mindjárt a beszéd elején elakad. A kulcsfogalomra kellene nevet találnia, arra, amit ma „kegyelemnek” nevezünk, ami oka és alapja a kezdet tiszta szépségének, amitől megfoszt a bűn, amihez visszavezet Krisztus, amiben növekszünk az egész keresztény életen át. Erre a központi fogalomra nem talál megfelelő magyar szót; egy idegen szó kerül tollára, amit már meghonosított a hithirdetők igehirdetése: a „miloszt”.

Mit is kellene kifejeznie ezzel a szóval?

Elsősorban az irgalmas szeretetet, amivel Isten belenyúl az életünkbe. Aztán mindazt, amit Isten ad nekünk: mert hiszen az Isten szeretete nem abban nyilvánul meg, hogy gyönyörködik abban, ami már érték, hanem hogy értékké teszi azt, amin megkönyörül. Mit ad a jóságos Isten? Elsősorban önmagát, mert az embernek semmire sincsen olyan kétségbeesetten szüksége, mint arra, hogy a maga erejéből létező abszolút értéktelenség az „ő Istene” legyen. Isten önmagát adja nekem a teremtés tükrében, a próféták szavában, Krisztus Urunk személyében, beszédében és tetteiben, s az ő Szent Lelke kiáradásában, amely fiúi szívvel mondatja ki bennünk a megszólítást: Atyám! De Isten csak akkor az én Istenem, ha én meg az övé vagyok, azaz teljes szívvel elfogadom, hogy ő teremtőm, uram, pásztorom, szövetségesem, barátom, atyám, hitvesem, mindenem. Ez természetesen egész énem megváltozását jelenti, mert amíg az maradok, aminek születtem, amivé én tettem magamat a bűnömmel, addig Isten javainak bitorlója, Isten ellenfele vagyok. Isten úgy adja magát nekem, hogy megújít. De a jóságos még akkor is alkalmazkodik a természetemhez, amikor újjáteremt. Újjászületésem, a Szent Lelket lehelő, világot mozgató, mennyet boldogító isteni szeretetben való részesedésem, nagyobb változást jelent, mint egy csillagrendszer felrobbanása: mégis, Isten végtelen kímélettel, tapintattal, megértéssel műveli bennem csodáját. Megújulásunk lassú változás, látzólag fokozatos átalakulás, először talán csak lassú kiábrándulásban és undorban nyilatkozik meg, ami átmegy a félelembé, a vágyba, a reménybe, az eltökélésbe, a bizalomteljes kérdésbe, a megnyugvó türelembé, és végre a szenvedésben is örömteli, határt és feltételt nem ismerő önátadásba. Isten ezt az

egész életet betöltő változást szeretetének számtalan külső és belső adományával serkenti, gyarapítja. Az átsuhanó gondolatok, érzelmeink megrezzenései, hallott szavak, megélt találkozások, örvendetes és megrázóan fájdalmas események, mindez a sok konvergens hatás eszköze az irgalmas Isten kezében. Csodálatos folyamat ez a belső haladás az egyre teljesebb megtérés felé, olyan mint a napfelkelte a természetben, ahol a fény, a színek, a hangok sok-sok árnyalata ünnepli a nap kezdetének szimfóniáját.

Mindezt aránylag könnyen ki lehetne fejezni, ha a „kulcsfogalmat” több szóból font fűzérrel mondhatnánk ki. Minden nyelvnek van kifejezése a bőkezű jóságra, a hűséges támogató jelenlétre, az életet-fakasztó sugárzásra, az élet-erőre, a növekedésre. De fontos dolog, hogy ezt a sokarcú, mégis egységes üdvözítő valóságot egyetlen szóval tudjuk kifejezni, hogy ne válasszuk szét az adományozó személyt, az adományt és a megajándékozott embert. Mert a három dolog szétválasztása széttörné azt, ami a legfontosabb az üdvözülés folyamatában: azt, hogy Isten adománya végső fokon nem magában álló „dolog”, hanem abban áll, hogy Isten a miénk lesz és mi az Istené; Isten lesz ajándék, azáltal, hogy minket ajándékká tesz és fogad önmaga számára.

Népünk régi misszionáriusai nem találtak erre egyetlen kifejezést, azért meghonosították nyelvünkben a szláv szót, ami számunkra, a keresztény élet magyarázó fényében, felvette már a kulcsfogalom teljes jelentését.

„Mennyi malasztban teremtette Isten őszüket, Ádámot”, írja a Halotti beszéd szerzője is . . .

II

Aki idegen szót sző a beszédébe, hogy el ne veszítse az eredeti jelentésnek egy morzsáját sem, az rendszeren nem szándékozik megváltoztatni az illető fogalomnak még az árnyalatait sem. De az élő valóságok mindig változnak, akkor is, ha két kézzel igyekszünk megállítani mozgásukat, akkor is, mikor úgy véljük, hogy sziklaszilárdan állanak. A „kegyelem” jelentéscsoportja is állandó változásban van.

Ha a hittudományban járatos ember olvassa ezt az állítást, valószínűleg azokra az évszázados vitákra gondol, amelyeket nagy szerzetesrendek folytattak — igen csekély eredménnyel — az isteni kegyelem és az emberi szabakarat viszonyáról, mert hiszen ezek a viták különböző „kegyelemrendszereket” állítottak egymással szembe. De a különböző „iskolák” közt fennálló nézeteltérések nem termeltek ki különböző kegyelemteológiákat. A tomisták, az ágostonosok és a molinisták ugyanannak a teológiának az alapján állottak, és ennek a közös teológiának a fényében igyekeztek megoldani közös problémáikat; a különbség közöttük abban állt, hogy bizonyos másodlagos fontosságú állítások megegyeznek-e az igazsággal, vagy sem. Különböző teológiákról akkor beszélünk, ha több gondolkodó talán ugyanazt mondja, de másként mondja, mert ugyanazokat az igazságokat más-más képzetkörben fogalmazza meg, más-más szempontból vizsgálja, és más-más alapvető meglátás körül csoportosítja.

Az ilyen különbözőség a teológián kívül is mindennapi dolog. Képzelmünk el, hogy egyszerre négy ember mondja ki: „Megyek, mert dolgoznom kell”. Tegyük fel, hogy az egyik azt gondolja, hogy a munka a bűn büntetése, a másik azon a véleményen van, hogy a munka szükségessége társadalmi kizsákmányolás következménye, a harmadik szerint a munka joggal követelt ellenszolgáltatás az élvezett javakért, a negyedik szemében a munka lehetőség arra, hogy ideigvaló vagy akár örök sorsán javítson. Ez a négy ember ugyanazt mondja (megállapítják, hogy távoznak a rájuk váró munka szükségessége miatt), úgyhogy nincs értelme azt kérdezni, melyiküknek van igaza. Mégis mindegyik másképpen gondolja és mondja ugyanazt, mert az azonos kijelentés másképpen illeszkedik be a gondolatvilágába. Ne becsüljük le ezt a különbséget. Nemcsak a kijelentés érzelmi visszhangja változik meg. Ahogy a különböző kijelentések módosítják a szintézist, amibe belépnek, úgy a szintézis is módosítja a szószertint azonos mondatok jelentését. Még sokkal nagyobb mértékben módosul a hitágazatok mély értelme aszerint, hogy milyen tapasztalati, illetőleg hagyományos világnézet égboltja alatt gondolja valaki őket. A kegyelemről való tanítás pedig nemcsak egy hitágazat, hanem a hitre vonatkozó, illetőleg a hitből folyó állítások élő szövedéke. Egy szóttes más benyomást tesz, ha a visszáját nézzük, mert ott éppen azok a színek szöknek a szemünkbe, amik előlről nézve szinte eltűnnek. A kegyelemről szóló keresztény tanítást is több módon lehet gondolni és tanítani, anélkül, hogy csak egy jótát vagy pontot is feláldozzon valaki igazságtartalmából, aszerint, hogy milyen gondolatrendszerben dolgozza fel őket.

III

Teológiai gondolkodásunk akarva-nem akarva a latin kereszténység sajátos hagyományainak jegyét viseli. A kegyelem teológiáinak egységét és sokféleségét is legkönnyebben abban a három rendszerben tanulmányozhatjuk, amelyek a nyugati dogmatörténet termékei.

Van egy embertípus, amely elsőnek nem azt kérdezi, hogy mi van, hanem hogy mi történik; jobban érdeklődik az emberi személy belső élete, mint az anyagi világ jelenségei iránt. Kedvenc gondolatformája a történetes lételeme, az idő; kedves kifejezési formája a zene és még inkább a szó művészete, a költészet. Ez az embertípus a kegyelemtanban Szent Pál, Szent Ágoston írásaira érez magában legerősebb visszhangot. A kegyelem teológiájában főszenpontja a „kegyelmi élet”: a megtérés lassú előkészítése, a megigazulás belső forradalma, és a Krisztusban való élet lassú gyarapodása; két kedvenc fogalma: a rosszra való hajlam és a szeretet, és legszívesebben azt elemzi, hogyan vonzza, gyógyítja meg, változtatja meg Isten az emberi szívet, úgy, hogy szeresse azt, amitől előbb idegenkedett, szívesen tegye azt, amit előbb nehéznek tartott. A kontemplatív hajlamú gondolkodók ösztönszerűen efelé a teológia felé vonzódnak, mert itt találják meg legkönnyebben élményviláguk és tudatviláguk egységét. Azért ez a teológiai felfogás volt legerősebben képviselve

már a kora középkor monasztikus irodalmában; a XII-XIII. sz. fordulóján a korai skolasztikában elméleti kidolgozáshoz jutott; a ferences teológia kifejlesztette, elmélyítette szempontjait. Mivel erre a teológiára nem az jellemző, amit állít, hanem az, ahogy állítja, tehát nem a tézisek, hanem a módszer, a gondolatformák és a rendszerképző kikristályosodási pontok, — azért a katolikus hitélet keretein kívül is elterjedt, pl. a klasszikus luteránus és a janzenista teológiában. Éppen a janzenismussal folytatott viták tarták fel ennek a gondolkodásnak a gyenge oldalát: annyira hangsúlyozza a kegyelem gyógyító hatását, hogy könnyen szem elől téveszti az emberi természet fölé emelő erejét; aki nem vigyáz, elfeledkezhetik arról, hogy a kegyelem elsősorban az Isten életében részesít bennünket.

IV

Arra a kegyelemteológiára, amit eddig leírtunk, jellemző a kegyelem pszichológiai felfogása. Egy másik nagy áramlat ugyanazokat a hitigazságokat a metafizikai gondolkodás követelményei szerint dolgozza fel.

A görög szellem jellemző művészete az építészet volt, amely a kiterjedés három dimenziójában valósítja meg a harmóniát. Ennek a mentalitásnak az idő helyett a tér a lételeme; a valóságban szerinte a magában nyugvó, a változásban az azonosságot biztosító alany érdemel igazi figyelmet. Nem a történetés a fontos, hanem a lét. Ennek a gondolkodásnak jellegzetes fogalma a „lényeg”, azoknak a sajátosságoknak egysége, amelyek miatt a létező mindig azonos önmagával és különbözik minden más dologtól. Ez a gondolkozástípus nemcsak a görögökben talált képviselőt: valószínűleg minden kultúrában bekövetkezik előbb-utóbb a fázis, mikor a gondolkodó ember a dinamikus kategóriáktól kiábrándulva a sztatikus kategóriák felé fordul. Mint minden gondolkodásmód, ez is kitermel egy sajátos kegyelemteológiát. Ennek az újsága nem új állításokban áll, hanem új gondolatformákban, amelyekben az azonos állítások megtestesülnek.

A Krisztusba öltözött ember különbözik a sátán rabságában sínylődő embertől, amennyiben nemcsak a bűne van megbocsátva, hanem egyenesen megistenül, csodálatos (bár természetesen csak véges) módon részesül az isteni természet tökéletességében. A görög atyák magas röptű, szinte költői szövegekkel írták le a kegyelem minden teremtmény képességeit, sőt igényeit felülmúló nagyságát. A XIII. sz. analitikusabb hittudósai figyelmének középpontjában az a teremtett valóság állt, amelyet az Isten újjáteremtő irgalma idéz elő az emberben. Nyilván van valami a megigazult emberben, ami nem volt meg az istenfiúság elnyerése előtt. Ez a „valami” nem lehet önmagában nyugvó, tőlünk különböző „szubsztancia”, hanem valami „járulék”, egy „minőség”, ami által a kegyelmet nyert ember lényegesen hasonlóbb lesz az Istenhez. Az új létmód magával hozza a képességet és a hajlamot, hogy az ember Isten módjára nézze és Isten szívével szeresse a Teremtőt és a teremtményeket. Ezek a megállapítások egész sor új kérdést tárnak fel. Miért követeli meg

Isten az üdvösséghez a megszentelő kegyelem és az isteni szeretet „járulékait”? Létszükségletnek felel meg, hogy csak az juthat a boldogító istenközelséghez, akit az ilyen tökéletességek „minősítenek” rá? Vagy Isten szabad és kifürkészhetetlen akaratából folyik a kegyelem szükségességének törvénye? És hogyan módosul létében a bűnös, mikor a Szentlélek még nem lakik benne, csak mozgatja őt: talán magának a bánatnak, a reménynek, a félelemnek és a reménynek az élménye a létmódosulás, ami alkalmassá teszi a további közeledésre az Úrhoz? Vagy természetes képességeit módosítja Isten, egy külön **erre teremtett, átsuhanó valósággal**, hogy, új módon gondolkodva és akarva, megfelelhessen Isten törvényének? Hasonló kérdések foglalkoztatták a késői középkor és a korai újkor nem egy hittudósát. Ők abban látták a teológiai kutatás feladatát, hogy koruk tudománya követelményének megfelelően, a hitgazságok utolsó következményeit is feltárják. Talán ezeknek a részletekbe vesző elemzéseknek is részük volt abban, hogy a hanyatló skolasztika kegyelemtanának aránylag csekély befolyása volt az egyház hitéletére. A kegyelem léttökéletességének leírása csakugyan nem mindig érteti meg, hogy miért érték számunkra egy ilyen, a természet követelményeinek meg nem felelő „járulék” metafizikai módszerrel való leírása, létének bebizonyítása. Hiba volna azonban, ha a léttéológiát magában véve alkalmatlannak tartanók az imaélet és a hősies szeretet táplálására. A XIX. sz. második felében az újskolasztika irodalma mutatta meg, milyen életereje van ennek a hittudományi iránynak is. Scheeben írásai nem egy gondolkodó ember előtt feltárták a „kegyelem csodáinak” vonzó szépségét. Sokan ma el se tudják képzelni, hogy pl. az 1870-as forrongásokban Páris bebörtönzött érseke kivégzése előtt egyik papjával szalmazsákján ülve egy éppen akkor megjelent latin nyelvű újskolasztikus kézikönyv olvasásával erősítette magában Krisztus kegyelmének minden felett való becsülését . . .

V

Sok kortársunk azt érzi legégetőbb problémájának, hogyan szabadulhat el szigeteltsége börtönéből, hogyan válhat olyan egység részévé, amely nem csak külső csoportosulás, hanem belső közösség kifejezése is.

Nem egy gondolkodó elméletben is indokolja ennek a szükségletnek létjogát. Az ember sajátos élőlény; csak úgy jut el teljes kifejlődésére, ha anyagi és szellemi értelemben élő közösség táplálja őt, és ha ő maga élő közösség szolgálatának szenteli magát. Erre a felismerésre már korunk természettudománya is előkészít bennünket, mert arra tanít: nincs a világon olyan jelenség, amit meg lehetne érteni, amíg csak egy elszigetelt tárgyat vizsgálunk; ami a világon létrejön és történik, az több dolog kölcsönös egymásra hatásának az eredménye. De minden létező sajátos módon kerül kapcsolatba a környezetével, és mindegyikre jellemző a környezettel való viszonyának sajátos lényegyet teremtő vagy legalább feltáró jellege. Az ember személy, életének sajátos jellege van, amit nem lehet leírni kizárólag az élettelen tárgyak vagy az alsóbb-

rendű élőlények elemzése által nyert kategóriákkal; és a személyes élet megértéséhez elengedhetetlen, csak a személyes életben felfedezhető gondolatformák legtöbbszörre a személynek más személyekkel való találkozására vonatkoznak, mint a párbeszéd, az ellenségeskedés, a barátság, a hűség stb. Olyan gondolkodásmódról van tehát szó, amelynek alapkategóriája nem a történet, nem a lét, hanem a személynek más személyekkel való tudatos, szabadon választott, vagy legalább szabadon elfogadott v i s z o n y a .

A „dialógikus perszonalizmus” égboltja alatt élő ember kegyelemteológiája is meg kell hogy feleljen gondolkozásmódja igényeinek, mert nem tudná megérteni Krisztus kegyelmének értékét, ha nem vizsgálhatná a személyes találkozás szemszögéből.

A század ötvenes éveiben el is kezdték a kegyelemtan jellegzetes tanításait perszonalisztikus gondolatformákban tolmácsolni. A meglepő az volt, hogy ez igen gyakran visszatérést jelentett a Szentírás kategóriáihoz. Az emberiség történelmében talán lezárul az individualizmus fázisa, és a fejlődés ingája megindul ismét olyan védő, fejlesztő, de egyben áldozatot is követelő közösségek építése felé, mint amilyeneket lerombolt az egyén emancipációjának századaiban?

A kegyelemtan háttére az az emberkép, amelyet a Teremtő akart megvalósítani: Isten képmása az emberben. A pszichológikus szellemisség hittudománya az emberi élmény sajátos jellegében, az öntudatban és a szabad elhatározásban látta az Istennel való hasonlatosságot; a metafizikus gondolkodó ezeknek az élményeknek létalapjára, az ember szellemi természetére mutatott rá. Aki elsősorban a személyek közösségi találkozására ügyel, azért ismeri el az embert Isten képmásának, mert az ember az egyetlen tagja az anyagi világnak, akéhez Isten mint személyes lény a személyhez, második személyben szólítva, választ várva fordul; az ember az, akinek nem jó egyedül lenni, mert csak személyes, párbeszédés és közösségi egységben fejlődik ki; az ember az, aki Isten módjára, Isten erejéből formálja testét, szellemét, közösségét, világát.

Ez az emberkép megmagyarázza, hogy mi a bűn: nemcsak torz magatartás, nemcsak lélekhálál, hanem parázna és lázadó megszakítása az ember és az Isten közötti viszonyban. Következésképpen, hogy a bűnös embertársától is, a világtól is „elidegenedik”, mert önmagától, Istennel és Istenben a világgal való közösségre rendelt természetétől lesz idegen. Kevesen tudják, hogy az „elidegenedés” fogalma, ami a fiatal Hegelen keresztül annyi jelentős mai bölcséleti irányt megtermékenyített, Szent Pál gondolatvilágából való (vö. pl. Ef. 2,12).

Krisztus Urunk embersége tökéletesen beilleszkedett a közösségbe, mert a megtestesült Ige egész valójában fiúi párbeszédben élt az Atyával, testvéri párbeszédben minden emberrel. A kegyelemben Krisztus Urunk egyesít bennünket önmagával, imájának, irgalmának, tanító-gyógyító tevékenységének, áldozatának, halálának, feltámadásának részesévé tesz. Ez a „részesedés” nemcsak az érdemek betudása, nemcsak új minőség, nemcsak új élmény, hanem a személy személyvel való közösségének szem nem látta, fül nem hallotta töké-

letességre való emelése. Krisztus a kegyelemben nemcsak a négy arisztotelészi „okság” útján változtatja meg a létünket, hanem egy ötödik oksággal, a „személyes oksággal” is, amivel egy nagy vezető nyomja rá az egyénisége békét követőire, élettársak változtatják meg egymás életstílusát. A kegyelem tehát nemcsak erő, segítség, nem „tárgy”, amit adni, kapni és birtokolni lehet, hanem az élő (meghalt és feltámadt) Jézus Krisztussal való közösség, amely Krisztus Urunkon keresztül összekapcsol bennünket minden emberrel, különösképpen Krisztus misztikus testének élő tagjaival. Ez a kegyelemfogalom megköveteli, hogy újragondoljuk az egyházfogalmat, újrafogalmazzuk a szentiségek hatására vonatkozó hitigazságokat, elmélyítsük az üdvösség és a kárhozat fogalmát . . . A mai teológia munkájának nagy része éppen ezen a vonalon folyik.

VI

A három igaz kegyelemteológia közül melyik a legtökéletesebb?

Megszoktuk, hogy a legújabb gépmodell a legjobb, az utolsó orvosság a leghatásosabb. Így ösztönszerűen az idő által meghatározott rangsorban látjuk a kultúrformákat is, és a „fejlődés” fázisait mint az időrendben egyre értékesebb alkotásokat ítéljük meg. A teológiában nem lehet alkalmazni ezt a kritériumot. A gondolatformák egyre visszatérnek az idők folyamán, és minden fél évezredben találunk példát mind a három teológiai mentalitásra. Nem egyszer előfordul, hogy fontos hittudományi újítások éppen régebbi szkémákhoz való visszatérés folytán válnak lehetségessé, mikor Isten népe rokonnak érzi magát a régi időkből ismert életformákkal, vagy régi időkből ismert külső életkörülmények közé kerül.

Az sem érvényes értéknorma, hogy melyik teológiai gondolkodás áll közelebb a Szentírás nyelvezetéhez. A próféták és az apostolok tökéletes módon hirdették az ígét, mert Isten szavát hallgatóik és olvasóik számára tökéletesen érthető és megélhető módon közvetítették. De mi nagyon különbözünk az ókori izraelita földművesektől, vagy az apostolok korának kisázsiai pogány kézműveseitől vagy kereskedőitől. Azért az egyház nemcsak olvastatja velünk a szent szövegeket, hanem tartalmukat élő szavával magyarázza a mi gondolatvilágunkra és érzésvilágunkra alkalmazza. Tehát nem az a kegyelemtan a legtökéletesebb, ami Szent Pál vagy Szent János nyelvén beszél, hanem az, amely az apostolok és akár a mi Urunk nyelvén elmondott szöveget számunkra hozzáférhetővé teszi.

Mégis: a kegyelemteológia halad az évszázadok folyamán, és van egy szempont, amely szerint egy bizonyos teológiai feldolgozás objektív értelemben is tökéletesebben mondja az azonos igazságot, mint a másik. A különböző teológiák, amelyeket az egyház érvényeseknek tekint, különböző szempontokból értelmezik az önmagában véve hozzáférhetetlen misztériumot. Mindegyiknek van előnye is, hátránya is. De aki egyesíteni tudja a különböző szempontokat, nem eklektikus módon összekeverve állításait, hanem tudatosan kon-

vergens irányvonalak gyanánt használva különbözőségüket, az többet ért meg a misztériumból, mint az, aki csak egy rendszert ismer, még ha azt az egyet tökéletes módon ismeri is. Az igazán nagy hittudósokat (mint pl. Szent Tamást) nehéz egy teológia-típusba sorolni, mert áttörik a szkémákat, és az egyik gondolatforma segítségével ösztönszerűen kijavítják, pótolják a másik gyengéjét, hiányait. Jogunk van akármilyen oldalról tekinteni a misztériumot, de a legjobb, ha körüljárjuk, és egybevetjük azt, amit a különböző szemszögekből láttunk.

Korunk gondolkodásának vívmánya annak felismerése, hogy az igazság nem relatív, de a mód, ahogy mi ismerjük meg az igazságot, mindig relatív, és a történelem vetülete. Aki csak egy „iskola” gondolatformáit ismeri, az egy szempont rabja marad. Aki önmagában meg tudja ismételni az igazság ismeretének a történelem folyamán kialakult változatait, az némileg semlegesíti saját álláspontjának szubjektív fogyatékosságát.

Csörgl János

A KEGYELEM A MINDENNAPOKBAN

Amikor kisgyermek voltam, azt mondták nekem, legyen jó, mert különben nem szeret a Jézuska. Az iskolában megtanították a tíz- és az ötparancsot, hogy tudjak igazodni a mennyei Atya akaratához, és persze hogy legyen mit bánnom-gyónnom. Aztán a gimnáziumban felfedték előttem a kegyelem hittitkát: a keresztség, majd a szentségi feloldozás erejében ragyogó fehér a lelkem, vigyázzak hát rá, be ne piszkoljam. Azt is elmondták, hogy a kegyelem drága kincs, belépőjegy a mennybe, nélküle nincs üdvösség, jól őrizzem holtig. Egyébként ki minél többet szerez belőle — jótettekkel, szentségekkel —, annál boldogabb lesz odaát.

Mindez az oktatás a mindennapok keresztény életvitelét volt hivatott szolgálítani. Mint lelkipásztor, magam is ugyanezek az ösvényeken igyekeztem élni és dinamikusnak megőrizni a hitet a rám bízott kicsinyekben és nagyokban. De rá kellett jönnöm: ezekkel a gondolatokkal, felszólításokkal nem igen lehet kielégítő eredményt elérni.

A „Légy jó!” olyan mondat, amelyet nem kedvel a nagyobbacska gyermek, sőt — főleg a többször visszatérő dackorszakban — ellenállásra, később meg éppen lázadásra ingerli. A parancsokról már a bibliai Sirák fia megírta, hogy azok tulajdonképpen lábbilincsek. Meg lehet szokni őket, sőt a bölcs ember arra is rájön, mennyire hasznosak és nélkülözhetetlenek. De nem hinném, hogy a parancsok, jöjjenek bár az Úrtól, bárkiben is szent lelkesedést keltenének, vagy égbe törő lendületet adnának.

A merőben és alapvetően csak parancstartó vallásosság ezen felül könnyen torkollik farizeusi formalitásokba, paragrafusok közti bújócskába, eset-